

OSMANLI DEVLETİ'NDE HARİTA ÇİZİMİ MEKTEBİ

SCHOOL OF MAP DRAWING IN THE OTTOMAN STATE

Derya GEÇİLİ¹

ÖZ

İnsanın çevresini daha iyi tanıyabilme çabasının bir ürünü olan haritalar; deniz üstünde, yer üstünde, yer altında ve havada rehberlik etmektedir. Haritacılık ise haritadaki arazi şekillerini aslı yanında bulunuyormuş gibi tanımak ve araziye gitmeden bütün açıklamaları anlamak ve bütün uzunlukları haritadan ölçebilmek demektir. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren artık her ülkenin kendi haritacılık kurumları oluşmuş ve haritacılara ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı Devleti'nde özellikle askeri konularda yaşanan ihtiyaçlardan dolayı haritacıların yetiştirilmesi için Harita Çizim Mektebi açılmıştır. Ayrıca, kara haritaları ile deniz haritaları arasında farklılıklar olmasından dolayı da mesahacılık ortaya çıkmıştır. Donanmada mesahacılara olan ihtiyaçtan dolayı Bahriye Mektebinde talebelere bu konu üzerine eğitim verilerek mesahacı açığı kapatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde haritacıların yetiştirilmeleri süreci incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Haritacı, Ölçüm, Eğitim.

ABSTRACT

Maps, which are the products of the effort of humans to better recognize the environment, guide them above the sea, on and under the ground, and in the air. Cartography, on the other hand, means recognizing the terrain features on maps as the original land piece is nearby, understanding all explanations without going to the field, and measuring all lengths from the map. From the nineteenth century onwards, each country had their own mapping institutions, and cartographers were needed. The Cartographer Plotting School was opened to train the cartographers, especially when they were needed on military issues in the Ottoman State. Since there are differences between land maps and sea maps (in terms of measurements), the institution of surveyors emerged. When surveyors were needed also in the Navy, students at the Naval School were trained on this issue, and the gap for surveyors was covered in this way. In the present study, the process of training the cartographers in the Ottoman State is examined.

Keywords: Cartographer, Measurement, Training.

¹ Öğr. Gör. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
degecili@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1579-9578

GİRİŞ

Harita, arazinin içerisinde bulunan her şeyi (dere, tepe, göl, nehir, köy, kale vs.) aynı surette küçülterek kendilerine ait şekiller ile yapılmış arazi resmidir (“Harita ve Haritacılık”, 1927: 158). Arapçaya Batı dillerinden giren harita kelimesinin aslı Grekçe chartestir. (“Harita”, *İslam Ansiklopedisi*, 1997: 210). Harita yapımı paleolitik zamanda göç ve yiyecek temin etmek için ortaya çıkmıştır. İnsanlar, avlanma ve beslenme bölgelerini belirleyerek korumak için işaretler kullanmışlardır. Böylece kartoğrafyanın da temelleri atılmıştır. Haritalar, tarih öncesi dönemlerde düz kaya yüzeyleri, mağara duvarı gibi sabit yüzeyler veya çanak çömlek yüzeyi, deri, post, kemik gibi taşınabilir eşyalar üzerine çizilmiştir. Harita, insanın çevresini daha iyi tanıyabilme çabasının bir ürünüdür. (Tanrıku, 2017: 30). Yazının bulunmasının ardından insanların tüm diğer bilimsel çalışmaları ile birlikte coğrafi bilgilerini de yazıya döktüğü görülmektedir. Tarihteki en eski harita, kil tablet üzerine çivi yazısıyla oluşturulmuş, Akadlardan kalma (MÖ. 2200) Ga-sur haritasıdır. Bu harita, Fırat olması muhtemel bir akarsuyu resmetmektedir. Haritacılık ise haritadaki arazi şekillerini aslı yanında bulunuyormuş gibi tanımak ve araziye gitmeden bütün açıklamaları haritadan anlamak ve arazideki bütün uzunlukları haritadan ölçebilmek demektir. (“Harita Havacısı”, 1914: 4) Haritacılık, kartoğrafya, coğrafya ve topoğrafya haritaları olarak üçe ayrılmaktadır. Kartoğrafya haritaları, 100.000 metreden 300.000 metreye kadar uzayıp giden araziye gösterirler. Kartoğrafya haritaları, topoğrafya haritalarının gösterdikleri araziden daha büyük bir araziye, aynı büyüklükteki kâğıtta göstereceği için arazinin bütün teferruatını içermez. Bu haritalarda saha kısa olur, ancak büyük kumandanların işine yarar. Coğrafya haritaları, 300.000 metreden itibaren başlayan araziye gösterirler. Coğrafya haritaları, çok büyük bir araziye yine aynı büyüklükteki kâğıtta gösterdiklerinden kartoğrafya haritaları kadar ayrıntılar veremezler, bu haritalarda oldukça kısadır. Coğrafya haritaları devletin ve komşu devletlerin nüfusu ile arazilerinin değerini öğrenmek konusunda işe yarasa da tam anlamıyla kılavuzluk edemezler (“Harita Havacısı”, 1914: 5). 2.500 metreden 100.000 metreye kadar uzayıp giden araziye gösterenlere ise topoğrafya haritaları denir. Topoğrafya haritaları, en ufak bir araziye o arazideki en küçük teferruatına varıncaya kadar gösterdikleri için askerlere her türlü görevlerinde kılavuzluk ederler ve en ayrıntılı haritalardır. Su bulunan yerleri, meskûn mahalleri gösterirler, düşman tarafından saklanması gereken yerleri tanıtırlar, her türlü arazide rehberlik ettiklerinden askerlerin topoğrafya haritacılığını bilmeleri zorunludur (“Harita Havacısı”, 1914: 160). Kolonizasyon faaliyetlerinin hızla arttığı dönemlerle birlikte Avrupalı haritacılar ele geçirilen her toprak parçasının ayrıntılı çizimlerini yapmışlardır. Ekonomik, sosyal ve siyasi bir takım

ihtiyaç ve faaliyetlere hizmet etmesi, bu alanlarda işlev görmesiyle beraber, sömürgecilikte ortaya çıkan savaşlar yüzünden, askeri amaçlar için de haritalar hazırlanmıştır. 18. yüzyılın ortalarından itibaren dünyanın çeşitli ülkelerinde bulunan ordular, kendi ihtiyaçları ve hedeflerine bağlı olarak kendi harita bölümlerini kurmuşlardır. Savaş koşulları göz önüne alınarak çizilen özel haritalar için farklı arazi ölçümleri ve haritacılık teknikleri kullanılmaya başlanmıştır.

Resim 1. Avrupa ve Asya Haritası (Haritalı Coğrafya-yı Umumi, 1328: 31)

Osmanlı Dönemi haritacılık terminolojisi İslam literatüründen gelen tersim, tasvir, suret, resm, resm-i harita, levhu'r-resm gibi tabirlere Batı'dan doğrudan alınan harta, hartı, kartı, karta, papamonta gibi yenilerinin eklenmesiyle ortaya çıkmıştır. Harita kelimesinin Anadolu Türkçesinde harta, hartı şeklinde kullanımı muhtemelen Piri Reis ile gelişerek zamanla anlamca karşılanmasına yönelik yeni fikirler ortaya atılmıştır. Katip Çelebi, resm-i haritayı genelde harta resmi şeklinde Türkçeleştirdi. Daha sonra harta ve resm kelimelerinin sık sık birbirinin yerine kullanıldığı görülür. Osmanlı Devleti'nin erken devirlerine ait haritalar bulunmamaktadır. İlk örneklerine 15. yüzyılın ortalarından itibaren rastlanmaktadır. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra Trabzonlu G. Amiroutzes'den Batlamyus'un Geographia adlı eserini tercüme etmesini ve haritalarından faydalanarak da bir dünya haritası hazırlamasını istediği bilinmektedir. Padişahın bu isteğinin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Fikret Sarıcaoğlu, "Harita", *İslam Ansiklopedisi*, 1997: 210).

15. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı haritacılığında orijinal eserler ortaya konulmuştur. Osmanlı Devleti'nde deniz ulaşımının önem kazanmasına bağlı olarak kılavuz kitaplar ve bu kitaplara ek olarak hazırlanan Portalan (gemi kılavuzu) haritaları oluşturulmuştur. Portalan haritalarında limanların uzaklığı, hâkim rüzgar yönlerini gösteren rüzgar gülleri bulunmakta,

liman gerisinde bulunan ülkelerin öne çıkan özellikleri gösterilmekteydi. Portalan haritalarının en güzel örneklerinden iki tanesi Piri Reis'in çizdiği haritalardır (Çalışkan, 2016-2017: 13). 19. yüzyıldan itibaren öneminin fark edilmesi üzerine haritacılık farklı bir meslek halinde teşkilatlanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Erkan-ı Harbiye Umumiye Dairesinde Harita Şubesi oluşturularak haritacılara ihtiyaç duyulmuştur. Harita Şubesinin eleman ihtiyacını karşılamak için de Harita Tersimi Mektebi (Harita Çizimi Mektebi) açılmıştır. Harita talebeleri, mektepte toplam iki sene eğitim ve terbiye aldıktan sonra haritacı olarak mezun oluyordular. Böylece haritacı ihtiyacı karşılanmaya başlamıştır (Harita Tersimi Mektebi Talimatı, 1).

Haritacılara İhtiyaç Duyulması

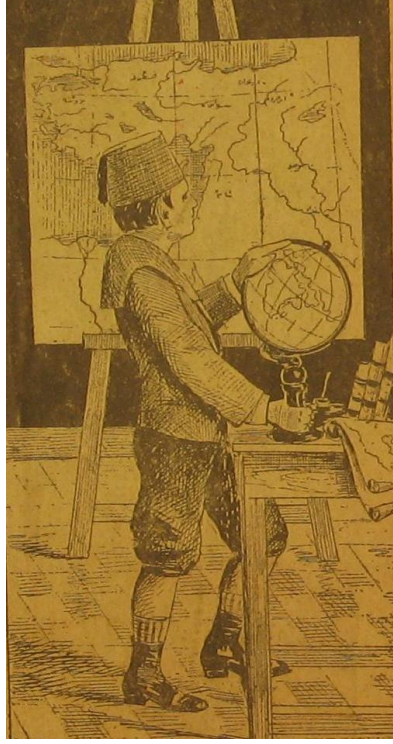
19. yüzyıldan itibaren dünyada bilinmeyen ve haritası çizilmeyen yer, yok denecek kadar azdır. Haritalar, bilim ve teknolojideki gelişmelere bağlı olarak çeşitlenmeye ve daha fazla detayla süslenmeye başlamıştı. Gösterilmek istenen özelliklere bağlı olarak coğrafyanın pek çok farklı alanına özgü haritalar ortaya çıkmıştır. Biocoğrafya, iklim, meteoroloji, jeoloji, osenoğrafta, yerleşme ve nüfus konularında ayrıntılı haritalar çizilmiş, bunların okullarda yaygın kullanılması gündeme gelmiştir. Yirminci yüzyıldan itibaren artık her ülkenin kendi ulusal haritacılık kurumları oluşmuş, tüm dünyanın 1/25.000 ölçekli haritaları yapılmaya başlanmıştır. (Çalışkan, 2016-2017: 13)

Avrupa'nın ilerlemesinin en önemli nedenlerinde biri de bütün işlerin uzmanlar tarafından idare edilmesinden ileri gelmektedir. Doktorlar gibi mühendisler de muhtelif şubelere ayrılmaktadır. Her şubenin içinde de yine ikinci derecede ihtisas sahipleri bulunur, böylece bölümün kendi şartlarına uygun hareket edilir. Her mühendis, haritadan anlar ve harita yapabilir, fakat hiçbir zaman harita uzmanı olamaz. Ancak doğrudan çalışarak ve birçok tecrübe yaptıktan sonra haritanın çizilmesi mümkün olabilir. Bir şehrin haritası, bir çiftlik ve ormanlığın haritasıyla hiçbir şekilde kıyas olunamaz. Her ikisinin haritasının hazırlanması için de aynı şekilde hareket edilmemelidir. Ayrıca, yol, nehir, ırmak, dere, orman, göl ve maden gibi mahallerin haritalarının hazırlanması da birbirinden farklıdır. Bu düşüncelerden hareketle Avrupa'da haritacılık okulları açılarak şubelere ayrılmışlardır (Çalışkan, 2016-2017: 12).

Avrupa'da başlayan bazı yenilikler sonucunda haritacılıkta büyük çalışmalar yapıyordu. Osmanlı Devleti, bu değişiklikleri yakından takip edememişti. Ancak yaşanan büyük yenilgiler sonucunda Osmanlı Devleti'nde de haritalarla ilgili incelemelere başlandı. Haritaların hazırlanması sırasında gösterilen bütün gayretler bir takım güçlükler yaşanmasına neden oldu. En önemli sorun ise; haritaların hazırlanması için personel sıkıntısından kaynaklandı. Harita

Çizimi Mektebinin açılması ile haritacılar yetiştirilerek bu konudaki açıklık kapatılabildi (Harita Tersimi Mektebi Talimatı, 1).

Osmanlı Devleti'nde Erkan-ı Harbiye Umumiye Dairesinin Harita Şubesinin eleman ihtiyacını karşılamak için Harita Tersimi Mektebi (Harita Çizimi Mektebi) için talimatname hazırlandı. Harita Çizimi talebeleri, mektepte toplam iki sene öğretim ve eğitim aldıktan sonra tahsillerini tamamlıyorlardı. Her sene mektebe kabul edilecek talebelerin sayısı harita şubesi tarafından ihtiyaca göre belirlenirdi. Haritacı talebelerin mektebe kabul edilmeleri için istenilen şartları taşıdıklarına dair sınava tabi tutulurlardı. Harita Çizimi Mektebine kayıt olmak üzere müracaat eden talebeler, kabule uygun görülürlerse giriş evrakını temin ederek mektebe başvuru kayıtları yapılırdı (Harita Tersimi Mektebi Talimatı, 1).

Resim 2. Harita Eğitimi (Haritalı Coğrafya-yı Umumi, 1910: 1)

Talebelerin Mektebe Kabulü için Gerekli Kurallar

Haritaların doğru bir şekilde hazırlanmaları, haritacıların bu görevi yerine getirebilecek yeterlilikte ve seviyede olmalarına bağlıydı. Mektebe kayıt olmak için müracaat eden talebe, memura ismini kaydettirip aşağıdaki giriş evrakını teslim etmeliydi. Mektebe Giriş Evrakı;

- Kimlik belgesi (Tezkere-i Osmânîye)
- Rüşdiye veya rüşdiye derecesinde mekteplerde eğitimini tamamlanmış olmak
- Osmanlıca'yı okuyup yazmak
- Aşı Şehadetnamesi

- e. Mektebe müracaat edinceye kadar ne ile meşgul olduğu, ceza görüp görmediğine dair mahallesinin ihtiyar heyetinden iki zat tarafından imzalı bir vesika
- f. İlk elbise masrafını ödeyeceğine ve temin edeceğine dair müracaat edenlerden usulüne göre bir taahhütnâme
- g. Talebenin asgari olarak yaşı 15 ile 17 arasında olmalıydı. Yaş için yalnız yazılı vesika esas alınmazdı. Aynı zamanda talibin vücudunun hali ve akli durumunun da o yaşta görünmesine dikkat edilirdi (Harita Tersimi Mektebi Talimat, 2).

Harita şubesi tarafından bu vesikalarla mektebe müracaat edenlerin istenilen şartlara uygun olup olmadıkları incelenirdi. Adayların sınava kabul edilip edilmeyeceklerine dair karar verildiğinde durum kendilerine iletildi. Yeteneklerine uygun olarak müracaat eden taleplere, mektebe kabul edilme sınavının ne zaman olacağı bildirilirdi. Başvurusu kabul edilenler hemen sınava tabi tutulur ve bu sınavda başarılı olurlarsa hastanede sağlık muayenesine gönderilirdi. Talipler arasında göze çarpacak bir hastalığı ya da sorunu, bedeninde bir kusuru, zihinsel algılama sorunu olanlar ya da yaşları bu mesleğe uygun olmayanlar hemen elenirdi. Sağlık heyetinin kararı kesindi, sağlık kontrolünde mektep için uygun görülmeyen talebeler, bir daha muayene ve imtihana kabul edilmezdi. Bir daha başvurma hakları da yoktu. Muayene ve imtihanda kabul edilmeyenlerin hiçbirinin soru sorma ve itiraz hakları olamazdı. Kaydı yapılan talebenin mektep açıldığında vücudunun sağlam olduğunu ispat etmesi zorunlu olduğundan özel bir nedenden dolayı sağlık kontrolüne gelemeyenlerin mektebe durumunu 48 saat içinde bildirmesi gerekiyordu. Aksi takdirde bir hafta sonra kaydı silinir ve yerine yedekte bekletilen talebe alınırdı. Mektebe kabul edilerek kaydı yapılan talebeye okul açılmadan önce durum kendisine tebliğ ediliyordu (Harita Tersimi Mektebi Talimat, 2).

Mektepte Eğitim Müfredatı

Harita Çizimi Mektebinin ders programı, ameliyat, müsabaka, giriş sınavı ve mükâfatlar öncelikle harita şubesi müdüriyetine teklif edilirdi. Şube müdürü, teklifi inceleyerek kararını verirdi. Bu karar ne olursa olsun talebeler, harita şubesinin bütün kararlarına riayet etmeye mecburdu. Mektepte eğitimi verilen derslerin programı ayrıca hazırlanırdı. Fakat dersler, ameli ve nazari topografya haritalarının anlaşılması, çizimi, birleştirilmesi, küçültülmesi, basılması ve çoğaltılması için gerekli işler, resim, mesafe ile mikyaslar hakkında olurdu. Talebelere, uygun zamanlarda çevrede topografya ameliyatına çıkarılıp muntazam haritalar hazırlaması için çalışmalar yaptırılırdı (Harita Tersimi Mektebi, 3).

Harita Çizimi Mektebine, Harita Şubesi Müdüriyetinin nezareti altında olmak üzere bir zabıt ile yeterli sayıda muallim görevlendirilirdi. Talebeler için kitaplar, risaleler ve çizim

malzemeleri harita şubesi tarafından tedarik olunurdu. Mektepte eğitimine devam eden talebelere maaş bağlanmıyordu. Sadece, altı ayda bir defa eğitim seviyelerinin anlaşılması için bir müsabaka yapılırdı. Bu müsabaka da her sınıftan kendini gösteren üç talebeye yüz elli iki kuruluş mükâfat verilirdi. Eğitim sırasında her konunun sonunda öğrencinin yeterliliği ile konunun anlaşılıp anlaşılmadığı öğrenilmeden önce diğer konuya geçilmezdi. Haritanın araziye ve arazinin haritaya tatbiki konusunun dikkatli bir şekilde ve uygun bir arazide taliminin çok faydalı olduğu tecrübeler sonucunda anlaşıldığından bu konuya önem verilirdi (Harita Tersimi Mektebi, 3).

Haritalar Hakkında Talebelere Verilen Eğitim

Haritacıların yetiştirilmesi sırasında özellikle dikkat edilmesi gereken bazı konular bulunuyordu. Buna göre; haritanın araziye ve arazinin haritaya tatbik edilmesi konusunun etkili bir şekilde verilmesi gerekirdi. Arazilerde talebelerin talimler yapması büyük fayda sağlayacağından ve birçok bilginin sadece tecrübeler sonucunda anlaşılabilceğinden bu konuya önem verilirdi. Haritalar için önemli olan diğer bir konu da uzman haritacılar yetiştirilmesiydi. Bir şehrin genel kadastro haritası ve su lağımları planları ile askeri haritaların hazırlanması için ayrı ayrı uzmanlara ihtiyaç vardı (Necib, “Harita ve Haritacılık”, Şehremâneti, 1925, 16: 157). Askeri harita, çiftlik veya ormanlığın haritası ile kıyaslanamazdı. Bunların haritalarının hazırlanması sırasında aynı şekilde hareket edilemezdi (Necib, “Harita ve Haritacılık”, Şehremaneti, 1926: 219).

Haritalar, yeryüzünün şeklini ve resmini göstermektedir. Havada, deniz altında, üstünde, yer üstünde ve yer altında her yerde rehberlik ederler. Kumandan, kaptan, seyyah ya da herhangi bir insana rehberlik eden haritalar; coğrafi harita, deniz haritası ve askeri harita olarak bölümlere ayrılmıştı. Deniz haritaları (portolan); ada, liman, nehir ağızları, kayalıklar ve sığ yerleri gösteren, enlem ve boylam çizgileri yerine rüzgar gülü bulunan deniz haritalarıdır. Coğrafya haritaları; kendi içinde bölümlere ayrılır. Örneğin Vilayet haritalarında; vilayetin sınırları içinde bulunan şehir, kaza ve kasabaların içinde oturan kısımlarının sadece sınırları ile vilayet sınırları içinde bulunan yol, nehir, ırmak, dere, orman, göl bahçe, bostan, bataklık gibi mahaller gösterilir. Şehir haritaları ise genellikle şehrin kabartma haritası gibi beş kısımdan oluşmaktadır. Bu haritaların mikyası 1/200 ile 1/10,000 arasındadır. Bunun dışında şehirlerin genel haritaları şehirlerde su dağıtımını, nakliye vasıtaları ve rehber haritaları ile şehirlerin ithalat ve ihracatının çoğalması ve azalmasını gösteren değişimler ve planlardan oluşup bunların mikyası da değişkendir. Askeri haritalar ise topoğrafya, karoğrafya ve coğrafya haritaları olarak üçe ayrılmaktadır.

Bütün haritalarda bazı resim, işaret ve rakamların anlamının öğrenilmesi zorunluydu. Haritacılık üzerine dikkat edilmesi gereken bazı konular vardır.

Metre; ölçmeye yarayan arşın ismini alan çubuktan biraz daha büyük ve tahminen bir buçuk kol boyu kadar uzunluktaki ölçü birimidir. Metreden büyük ölçülerin isimleri şöyledir: Dekametre, hektometre, kilometre ve miryametredir. Metreden küçük uzunluk ölçü birimleri ise desimetre, santimetre, milimetre ve desimilimetredir.

Mikyas; harita yapanların arazideki uzunlukları haritaya küçülterek geçirecekleri sırada kullandıkları ölçüye denir. Bu da 1/500 gibi ya kesir veya 1: 10.000 gibi oranlı bir ölçü halinde bulunur. Kesir halinden arazideki beş yüz metrelik yerin haritada bir metre uzunlukta gösterildiği, ikinci nispetten ise on bin metrelik yerin haritada bir metre uzunlukta gösterildiği anlaşılır. Mikyas arazide ölçülen uzunlukların küçültülerek haritaya nakline ve harita üzerindeki uzunlukların da araziye gitmeden asıllarının ne kadar uzunlukta olduğunu öğrenmeye yarar.

Göl; dört tarafı kara ile çevrilmiş durgun sulara göl denir. Göller ya daima suyunu muhafaza eder veya bazen kururlar. Suyunu muhafaza eden göllere daimi göl, suyu bazen çekilen göllere de muvakkat göl (geçici göl) adı verilmiştir. Göllerin boyalı haritadaki şeklinin etrafı noktalarla belirtilerek içerisi mavi düz çizgilerle, boyasız haritalarda ise sınırı siyah çizgilerle gösterilir. Geçici göllerin etrafı siyah noktalarla çevrildikten sonra içerisi mavi boya yerine düz siyah veya yuvarlak çizgiler ile doldurulur.

Bataklık; göle benzer az derinlikte suların altı çamurlu ve bataklık bir halde bulunması ile oluşur. Bu gibi çamurlu, sulu mahallere bataklık adı verilir. Bataklıkların içerisinden geçilmesi mümkün değildir.

Orman; odun ve kereste tedarik edilebilen ve askeriye için büyük önem taşıyan birçok ağacın bulunduğu yerlere orman denir. Ormanlar, haritalarda yeşil ile gösterilir.

Dere; geçici olarak veya daima akan sulara denir. Köprüsüz geçilebilen dereeler, boyalı haritalarda tek mavi çizgili ve boyasız haritalarda tek siyah çizgili şekillerden oluşur. Köprü ile geçilebilen dereeler ise biri kalın diğeri ince olmak üzere iki çizgi şeklindedir. Boyalı haritalarda bu iki çizgi mavi olmakla beraber bu çizgilerin arası da yine mavi boyalıdır.

Nehir; dereden büyük ve daima akan sulara nehir denir. Nehirler boyalı haritalarda suyun çıktığı tarafı dar ve denize döküldüğü tarafa doğru gittikçe genişleyen iki mavi hatla gösterilir. Boyasız haritalarda yine aynı şekilde siyah iki hatla gösterilip araları siyah çizgiler ile doldurulur.

Doğal geçit; suların köprülere ihtiyaç duyulmadan geçit veren yerlerine denir.

Vadi; karşılıklı sıra halinde bulunan tepelerin etekleri arasındaki düzlüklere denir.

Darlaşarak ancak bir araba veya birkaç yolcunun yan yana geçmesine müsaade edecek bir halde bulunan dar vadiye boğaz denir (“Harita Havacası”, 1914: 7).

Haritacıların Şehadetnameleri

Mektepte iki senelik eğitim sonunda talebeler, harita şubesi müdürü tarafından seçilen iki zabıt ile iki muallimden oluşan bir heyet tarafından sınava tabi tutulurdu.² Bu sınavda iki sene zarfında eğitimi verilen konulardan özellikle haritaların çizimi ve usulleri ile ilgili imtihan yapılırdı. Bu sınavdan sonra heyet tarafından haritacılara notları verilir; sınav evrakları, numara cetveliyle birlikte harita şubesi müdüriyetine teslim edilirdi. Harita şubesi müdürü, şehadetname (diploma) almaya liyakat edenleri, işe göre ayırarak resimhaneye muavin olarak kabul ederdi. Şehadetname alamayanlara eğitim seviyelerine göre bir tasdikname verilerek mektepten ihraç olunurlardı. Harita Çizimi Mektebinden şehadetname alanlar göreve başlayana kadar dört yüz kuruş maaş alırlardı. Göreve tam olarak kabul edildikten sonra askeri hizmetlerini küçük zabıt taburunda geçirecek altı aylık bir talim süresi dışında olmak üzere Erkan-ı Harbiye Umumiye Dairesi Harita Şubesi refakatinde ve harita bölümünde yaparlardı. Zorunlu hizmetlerinin sonunda sıra numarasına göre altı yüz kuruş maaşla istihdam olunurlardı. Bunların maaşı, hizmet süreleri ve ehliyetleri nazarı dikkate alınarak zamanla sekiz yüz, bin beş yüz, iki bin kuruşa kadar artırılırdı. Harita şubesinde bu memurlar arasından ihtiyat, redif ve koruyucu olarak silah altına alınacaklar harita hizmetlisi adıyla istihdam olunurlardı. Bunların emeklilikleri de diğer askerler gibi olmuştur (Harita Tersimi Mektebi, 4).

Mesahacıların Yetiştirilmesi

İleri usullerde deniz haritalarının yapılması on dokuzuncu yüzyılın başlarına rastlamaktadır. İngiliz uzmanlar tarafından Osmanlı Devleti’nin muhtelif bölgelerinin haritaları çıkarılmıştı. Karadeniz ise Rus bahriyesi tarafından mesaha edilmişti. Bunun için 1823-1835 yılları arasında deniz kolağalarından Manganari isimli bir mühendis vazifelendirildi. Karadeniz’in ilk mesahası bitirildikten sonra Rusya tarafından 1835 senesinde deniz haritaları yayınlandı. Ruslar, Osmanlı Devleti’nin izni ve yardımları ile Marmara’nın da ölçüsünü almak istemişlerdi. Babıali’nin uygun bulduğu bu müracaata olumlu cevap verildi. Bu iş için Gülsefit korveti görevlendirildi. Ayrıca, on tane bahriye mektebi talebesi de hem faydalanmak hem de

² Haritacı talebelerin bazı sınav soruları; harita nasıl bir şeydir, harita kıraati ne demektir, metre nasıl bir şeydir. (Harita Tersimi Mektebi, 4)

yardımcı olmak üzere bu vazifeye verildiler. 1848 senesinde Ruslar Karadeniz'in de mesahasının yapılması için izin istediler. Ahter ve Nirizafer birikleri Karadeniz'e gönderilmiş ve Ethem Bey tayin edilmişti. Daha sonra Fransız mühendisler tarafından Türk mühendislerle birlikte Marmara denizinin ve İstanbul boğazı ile Çanakkale'nin haritasını yaptılar. Bir süre sonra Bahriye Mektebinde deniz haritaları basılmaya başlandı. Burada hazırlanan ilk haritalar arasında 1840 tarihli bir Karadeniz haritası da vardı. Kasımpaşa'daki Bahriye Matbaası 1884 senesinden itibaren mükemmel deniz haritaları basmaya başlamıştı (Şehsuvaroğlu, 1965: 377).

Deniz haritalarının hazırlanmasında görev yapan haritacılar, mesahacı olarak adlandırılmıştı (Mehmed Vasıf, 1894: 2). Mesahacıların yetiştirilebilmesi için bir talimatname hazırlanmış ve bunun uygulanmasından seyr-i sefain şubesiyle İstanbul kumandanlığı görevlendirilmiştir. Bu talimatnameye göre; deniz haritalarının hazırlanması için askerler arasından okuryazar olup bu önemli görevi yapabilecek yirmi kişi seçilerek haritacı bölüğü teşkil edilmişti. Haritacı bölümünün hem askeri terbiyelerini hem de eğitim öğretimlerini muntazam ve layıkıyla yapabilmeleri için mızıka mektebinin eski Efrad-ı Cedide kışlası kullanılmıştı. Haritacı bölümünün yiyecekleri ve giyecekleri ile diğer ihtiyaçları buldukları kışla ile mesaha gemisi tarafından karşılanacaktı (DMA, Env1901, Şub.53/B-37/B). Mesaha gemisinde görevlendirilenlerin gemide buldukları süre boyunca her türlü askeri ihtiyaçları ve nizamnameye göre ödemeleri mesaha gemisi tarafından karşılanmıştı. Mesahacı bölümünün harita konularından başka filika, işaret ve diğer eğitimleri mektep zabıtları tarafından yerine getirilmişti. Haritacılık işleri için gereken eğitim ve filika ile iskandil ameliyatı talimleri ise seyr-i sefain şubesi tarafından yapılmıştı (DMA, B.DR, 45/1181).

Mesahacı talebelere, deniz haritalarında kullanılan işaretler ile ne anlama geldikleri hakkında bilgi verilirdi. Mesahacılar, bir deniz haritasında iskandillerin derinliğini küçük rakamlarla belirtilip bu rakamların altına denizin derinliğini gösteren bazı kelimeler kullanırlardı. Mesahada kullanılan bazı işaretler ve anlamları şöyledir; Mavi: b, koyu siyah: d, beyaz: w, siyah: blk, yeşil: gn, sarı: y, esmer: br, boz: gy, benekli: spk, mercan: crl, istiridye: oys, kaya: r, kumsal: g, sulu çamur: oz, kum: s, sazlık: wd, bile taşı: sl, ince çakıl: shg, ince: f, çürük: rot, sert: h, kaba: c, balçık çamuru: cl, çamur: m, çakıl taşı: m, kabuk: sh, midye kabuğu: pt, kırık: brk, toprak: grd (Mehmed Vasıf, 1894: 5).

Haritacı bölümü, hizmet itibarıyla seyr-i sefain şubesine bağlı olarak mesaha gemisinde göreve başlamıştı. Mesaha gemisinden ayrılarak başka görevlere gönderilen haritacılar, ihtiyaç durumunda tekrar mesaha gemisine alınabilirdi. Sadece, Haritacı Bölüğüne yeniden alınanlar, tekrar hizmete sevk edinceye kadar talimler yaptırılarak eğitimleri hatırlatılırdı.

Sonuç

Yeryüzünün tamamının ya da bir bölümünün kuşbakışı olarak küçültülerek aktarılması demek olan haritalar, dünyada yeni kıtaların keşfedilmesinde büyük rol oynamıştır. Avrupalı devletler, ele geçirdikleri her toprak parçasının ayrıntılı haritalarını yapmışlardır. Osmanlı Devleti'nde portolanlar (deniz haritaları) şeklinde başlayan haritacılığın önemi zamanla fark edilmiştir. Bir süre sonra askeriyede haritacılık şubeleri oluşturulduğundan haritaların çizimi konusunda görev alacak haritacılara ihtiyaç duyulmuştur. Bunun üzerine Harita Çizimi Mektebi açılarak haritacılık eğitimi verilmeye başlanmıştır. Harita Çizimi mektebi için bir nizamname hazırlanarak talebelerin mektebe kabul edilmeleri ve eğitimleri kontrol altına alınmıştır. Deniz haritaları bazı yönlerden kara haritalarından farklı olduğu düşünülerek deniz haritalarının hazırlanması için de mesahacılar yetiştirilmiştir. Haritalar hakkındaki incelemelerin uzmanlar tarafından yapılması gerekiyordu. Harita mektepleri sayesinde Türk topraklarında bulunan dere, tepe, göl, nehir gibi bütün konular uzmanların ellerinde haritalar şeklinde gözler önüne serilebilmiştir.

Kaynakça

Deniz Müzesi Arşivi (DMA)

Envanteri (Env)1901, Şub.53/B-37/B.

Bahriye Dairesi Riyaseti (B.DR), 45/1181.

Telif Eserler

Tanrıkulu M. (2017). Haritaların Kaynağı ve Genel Özellikleri, *Harita Dergisi*, 83 (157), 30.

Piyade küçük Zabıt Mektebi Alayı Yaveri İkinci Bölük Mülâzım-ı Evveli, Altıncı Bölük Kumandanı Yüzbaşı, Mart 1330 (1914). Harita Havacısı, (Küçük Zabıt Mekteplerinde Tedris Edilen Harita Mütalaası Programına Göre Yazılmıştır), Nefaset Matbaası, Dersaadet.

Mülâzım-ı evvel Mehmed Vasıf. 1312 (1894). Mesaha-i Bahriye, Mahmud Beğ Matbaası, Dersaadet.

Harita Mühendisi Necib. 1341 (1925). "Harita ve Haritacılık", *Şehremâneti Mecmuası*, (16), 156-158.

Harita Şubesi Müdürü Necib. (1926). "Harita ve Haritacılık", *Şehremâneti Mecmuası*, (17), 219-220.

Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Dairesi Harita Şubesine Merbut (Harita Tersimi Mektebi) için Talimat.

Tüccarzade İbrahim Hilmi. 1328 (1910). Haritalı Coğrafya-yı Umumi, Kütüphane-i İslam ve Askeri, Selanik Matbaası.

Şehsuvaroğlu H. (1965). Deniz Tarihimize Ait Makaleler, deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul.

Karal E. Z. (1988). Büyük Osmanlı Tarihi, C. 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.

Sayıd Maqbul A. (1997). “Harita”, *İslam Ansiklopedisi*, 207.

Sarıcaoğlu, F. (1997). “Harita”, *İslam Ansiklopedisi*, 210.

İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi

92407000.

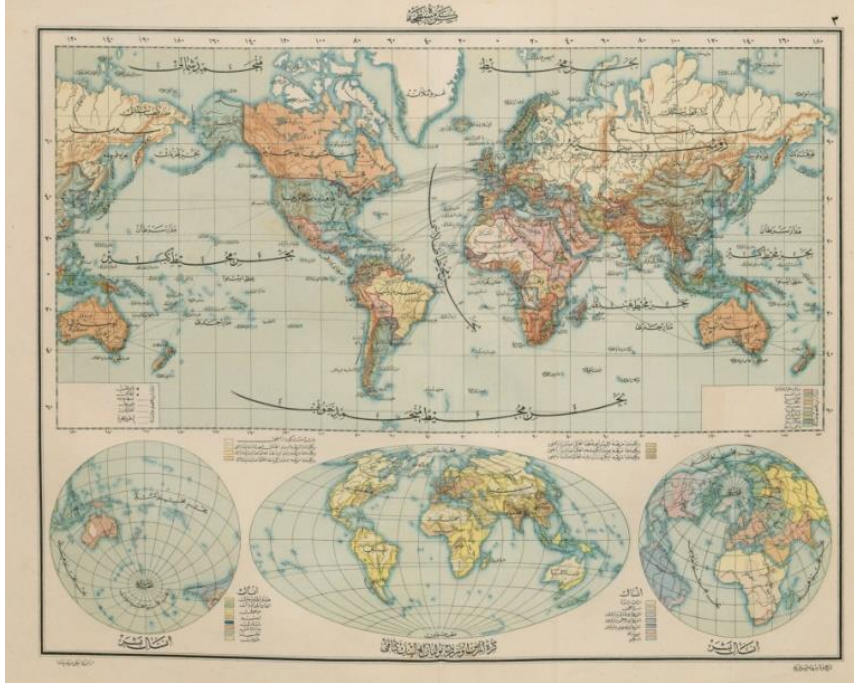
92702-2.

93649-1.

92291-4.

EKLER

Ek 1. Dünya Haritası

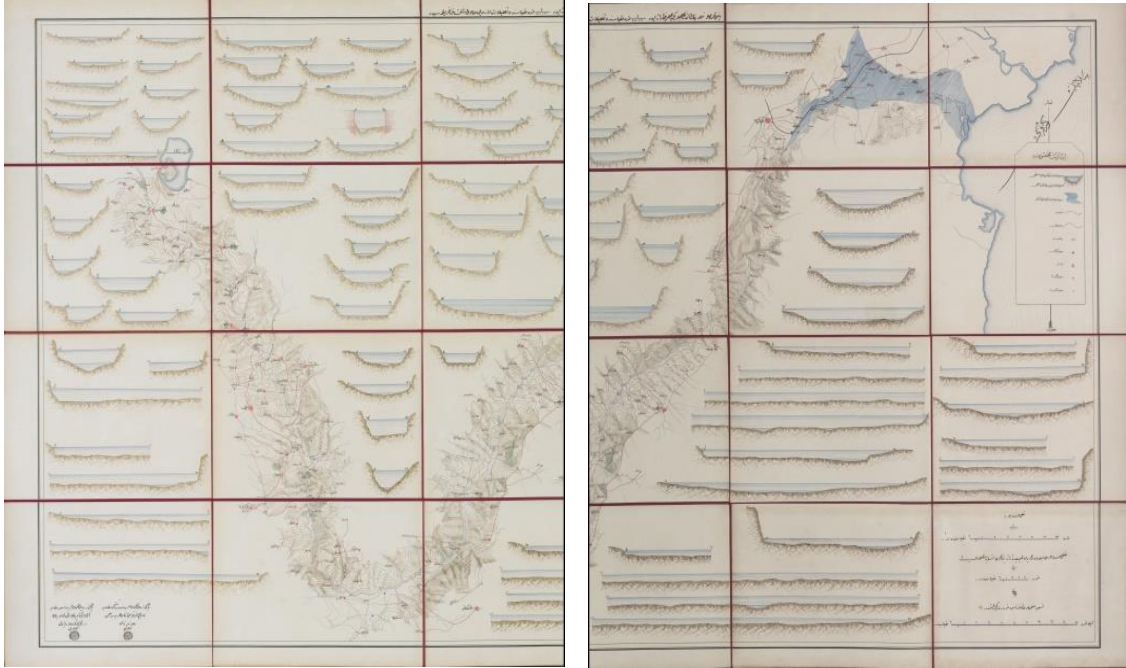
(İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, 92291-4)

Ek 2. Rumeli Haritası

(İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, 93649-1: 1876)

Ek 3. İnce Karasu Nehrinin güzergâhıyla geçit mahallerini gösteren 1/100.000 metre makyasında gerekli açıklamaları içeren keşif haritasıdır.

(İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, 92413-1, 92413-2)

Ek 4. Akdeniz Basra Körfezi Haritasıdır.

(İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, 924070001)